

Κριτήρια και διαδικασία αξιολόγησης των ποιοτικών ερευνών στο χώρο της υγείας

Θ. Μπεληλιάδη

Τομέας Ψυχικής Υγείας και Επιστημών
Συμπεριφοράς, Τμήμα Νοσηλευτικής,
Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα

Criteria and processes for
evaluating qualitative research
methodology in health studies

Abstract at the end of the article

1. Εισαγωγή
2. Η ποιοτική μεθοδολογία στις έρευνες των επιστημών υγείας:
Χρησιμότητα και εφαρμογές
3. Η επιστημονικότητα και η αντικειμενικότητα στην ποιοτική έρευνα
4. Κριτήρια αξιολόγησης των ποιοτικών ερευνών
 - 4.1. Εγκυρότητα
 - 4.2. Αξιοπιστία
5. Τρόποι διασφάλισης των κριτηρίων αξιολόγησης
6. Διαδικασία αξιολόγησης των ποιοτικών ερευνών
7. Συμπεράσματα

Λέξεις ευρετηρίου

Αξιολόγηση
Αξιοπιστία
Εγκυρότητα
Επιστήμες υγείας
Ποιοτική έρευνα

Υποβλήθηκε 10.11.2004

Εγκρίθηκε 13.6.2005

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Μέχρι πριν από λίγες δεκαετίες, οι ερευνητές από το χώρο των επιστημών υγείας υποστήριζαν με δογματική προσήλωση ότι αντικειμενικά και αξιόπιστα θεωρούνται μόνο τα αποτελέσματα των ερευνών που είναι ποσοτικά εκφρασμένα, έχουν προκύψει μέσα από αυστηρές διαδικασίες στατιστικού ελέγχου και ανάλυσης και μπορούν να γενικευτούν στον ευρύτερο πληθυσμό, αφού έχει εφαρμοστεί η μέθοδος της τυχαίας δειγματοληψίας κατά τη συλλογή των δεδομένων. Κατά συνέπεια, η ποιοτική προσέγγιση στην έρευνα δέχθηκε οξύτατη κριτική, τόσο για τον τρόπο του σχεδιασμού που προτείνει, όσο και για τις μεθόδους/τεχνικές συλλογής και ανάλυσης δεδομένων που εφαρμόζει. Οι ποιοτικές μελέτες, επομένως, επικρίθηκαν ως «λιγότερο» επιστημονικές ή ως «δεύτερης κατηγορίας έρευνες», επειδή εισχωρούν στη σφαίρα του «υποκειμενικού» και στοχεύουν στη μελέτη του προσωπικού κόσμου κάθε ατόμου, χωρίς να έχουν τη δυνατότητα διασφάλισης της εγκυρότητας και της αξιοπιστίας των δεδομένων και συνεπώς, των αποτελεσμάτων τους.^{1,2}

Παραδοσιακά, υποστηρίζεται ότι για να θεωρούνται τα δεδομένα και τα αποτελέσματα μιας έρευνας επιστημονικά αληθή, θα πρέπει να είναι αξιόπιστα και έγκυρα.

Οι έννοιες της «αξιοπιστίας» και της «εγκυρότητας» προήλθαν αρχικά από την ψυχομετρία και κατ' επέκταση υιοθετήθηκαν από τη μεθοδολογία των ποσοτικών ερευνών ως απαραίτητες συνθήκες για να αναδεικνύεται η αξία των ερευνητικών αποτελεσμάτων. Στην πραγματικότητα, οι παραπάνω έννοιες διασφαλίζονται και στην ποιοτική μεθοδολογία, με τη διαφορά ότι σε αυτή εκτιμώνται με διαφορετικά κριτήρια, αφού η φύση, οι στόχοι και η διατύπωση των ερευνητικών προβλημάτων που μελετώνται με ποιοτικό τρόπο διαφέρουν.²⁻⁵ Η έλλειψη γνώσης και η διαφωνία των ερευνητών για την ύπαρξη κριτηρίων που εγγυώνται τη διασφάλιση της αξιοπιστίας και της εγκυρότητας στην ποιοτική έρευνα προκάλεσε διαμάχη και δημιούργησε χάσμα μεταξύ των υποστηρικτών των δύο ερευνητικών μεθοδολογικών προσεγγίσεων.

Σκοπός του παρόντος άρθρου είναι καταρχήν να διατυπωθούν τα κριτήρια αξιολόγησης μιας ποιοτικής έρευνας, έτσι ώστε να μπορούν οι νέοι ερευνητές να τα εφαρμόζουν, τεκμηριώνοντας μεθοδολογικά την ερευνητική διαδικασία που επιλέγουν να ακολουθήσουν. Στη συνέχεια, μέσα από την αναφορά στους τρόπους διασφάλισης της εγκυρότητας και της αξιοπιστίας καθώς και την περιγραφή της διαδικασίας που πρέπει να ακολουθείται κατά την αξιολόγηση μιας ποιοτικής έρευνας,

οποιοσδήποτε εξωτερικός αξιολογητής –ακόμη κι αν δεν διαθέτει εμπειρία στην ποιοτική προσέγγιση– θα είναι σε θέση να αξιολογήσει αμερόληπτα τα ποιοτικά ερευνητικά αποτελέσματα.

2. Η ΠΟΙΟΤΙΚΗ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΣΤΙΣ ΕΡΕΥΝΕΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΥΓΕΙΑΣ: ΧΡΗΣΙΜΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ

Η επιλογή του είδους της μεθοδολογίας που θα επιλέξει ο ερευνητής κατά την εκπόνηση μιας μελέτης εξαρτάται από πολλούς παράγοντες, τόσο σε θεωρητικό όσο και σε πρακτικό επίπεδο. Οι ποσοτικές μέθοδοι είναι κατάλληλες, όταν υπάρχουν λίγες και συγκεκριμένες μεταβλητές που μπορούν να ελεγχθούν από τον ερευνητή και όταν ο κύριος σκοπός είναι η εξεύρεση αιτιολογικών συσχετίσεων μεταξύ συγκεκριμένων μεταβλητών του φαινομένου. Η ποιοτική μεθοδολογία θεωρείται περισσότερο κατάλληλη για την προσέγγιση νέων ή σχετικά άγνωστων γνωστικών περιοχών, αντικειμένων, γεγονότων και φαινομένων, όπως για παράδειγμα ο τρόπος ζωής των ανθρώπων, οι βιωμένες εμπειρίες τους, διάφορες απλές και σύνθετες συμπεριφορές, ευρύτερα κοινωνικά και πολιτιστικά φαινόμενα, αλληλεπιδράσεις μεταξύ λαών κ.λπ.⁶ Ειδικά σε ό,τι αφορά τις εμπειρίες, τα συναισθήματα, τα κίνητρα και τις αντιλήψεις-στάσεις των ατόμων, για τα οποία είναι δύσκολο κάποιος να εξάγει συμπεράσματα διαμέσου περισσότερο «συμβατικών» ποσοτικών μεθόδων έρευνας, η ποιοτική μεθοδολογία αποδεικνύεται ιδιαίτερα χρήσιμη.⁷⁻⁹

Στη βιοϊατρική έρευνα, ενώ δεν υπάρχει καμιά αμφιβολία για τη σημαντική συμβολή της ποσοτικής μεθοδολογίας, κάποια θέματα αναπόφευκτα διερευνώνται περισσότερο σε βάθος με ποιοτικές μεθόδους.¹⁰ Αυτό συμβαίνει, γιατί στο χώρο των επιστημών υγείας τα ερευνητικά υποκείμενα, που είναι οι άνθρωποι, είναι ετερογενή και «ενεργητικά» μέσα σε ένα περιβάλλον που συνεχώς αλλάζει και έτσι όχι μόνο οι μεταβλητές που διερευνώνται δεν είναι όλες γνωστές, αλλά επιπλέον δεν μπορούν όλες να ποσοτικοποιηθούν.

Παραδείγματα εφαρμογών της ποιοτικής μεθοδολογίας στη βιοϊατρική έρευνα προέρχονται από τη μελέτη ορισμένων από τα πλέον σύγχρονα ιατρικά προβλήματα, όπως είναι η περίπτωση των χρόνιων ασθενειών, για τις οποίες οι ποσοτικές μέθοδοι δεν μπόρεσαν έως σήμερα να προσφέρουν ουσιαστική πληροφόρηση για την πρόελευση ή και το χειρισμό τους. Ο διαφορετικός βαθμός συμβολής βιολογικών και μη αιτίων στην εκδήλωση και τη διατήρηση της χρονίας ασθένειας δεν μπορεί

να διερευνηθεί αποκλειστικά και μόνο με ποσοτικές μεθόδους. Άλλωστε, αφού δεν μπορεί να επιτευχθεί η πλήρης ίαση των χρόνιων ασθενών, είναι απαραίτητο τουλάχιστον ένα σχέδιο ποιοτικής φροντίδας. Αυτό διαμορφώνεται μόνο μέσα από μια σε βάθος κατανόηση των γεγονότων και των αλληλεπιδράσεων του περιβάλλοντος με τον άρρωστο, η οποία είναι εφικτή μέσω μιας μελέτης ποιοτικής προσέγγισης.¹⁰

Άλλο παράδειγμα ενδεδειγμένης εφαρμογής της ποιοτικής μεθοδολογίας στην έρευνα των επιστημών υγείας αφορά στη διερεύνηση των περιπτώσεων ασθενών που δεν ανταποκρίνονται, όπως η πλειοψηφία, σε μια συγκεκριμένη θεραπευτική αγωγή. Μέσα από μια πολυμεθοδολογική προσέγγιση, που αφορά στην εφαρμογή διαφόρων μεθόδων συλλογής και ανάλυσης δεδομένων με τρόπο συμπληρωματικό και συνθετικό, ορισμένος αριθμός ποιοτικών συνεντεύξεων με χρόνιους ασθενείς, οι οποίοι διαφοροποιούνται στις απαντήσεις τους, μπορούν να δώσουν χρήσιμες πληροφορίες για την κατανόηση και την ερμηνεία της κατάστασης.^{6,7,10,11}

Τέλος, άλλα θέματα που διερευνώνται αποτελεσματικά με ποιοτικές μεθόδους σχετίζονται με τη μελέτη των περιβαλλοντικών επιδράσεων στα συστήματα παροχής φροντίδας, τις διεργασίες λήψης κλινικών και άλλων αποφάσεων, τις διαδικασίες προσαρμογής των ανθρώπων σε κρίσιμες εμπειρίες ζωής (π.χ. αναπτυξιακές αλλαγές), καθώς και τη φύση της αλληλεπίδρασης μεταξύ του επαγγελματία υγείας, του αρρώστου και της οικογένειάς του.¹²

3. Η ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ Η ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΙΚΟΤΗΤΑ ΣΤΗΝ ΠΟΙΟΤΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ

Η ποιοτική έρευνα συχνά έχει κατηγορηθεί για έλλειψη επιστημονικότητας και αντικειμενικότητας, με τον τρόπο που οι έννοιες αυτές ορίζονταν παλιότερα και σε χώρους πέρα από τις ανθρωπιστικές επιστήμες.

Με το θέμα της αντικειμενικότητας (objectivity) σχετίζεται άμεσα η έννοια της «αλήθειας» (truth), όπως αυτή ορίζεται από δύο διαφορετικά φιλοσοφικά ρεύματα: το λογικό-θετικιστικό (logical-positivist paradigm) και το φαινομενολογικό-φυσιοκρατικό (phenomenological-naturalistic), τα οποία επηρέασαν τη μεθοδολογία της έρευνας. Τα δύο παραπάνω ρεύματα σκέψης αντανακλούν ουσιαστικά το γενικό τρόπο αντίληψης και κατανόησης των ερευνητών για τον κόσμο, προσδιορίζοντας τι είναι σημαντικό να μελετηθεί και με ποιο τρόπο.⁶ Για το λογικό-θετικιστικό ρεύμα σκέψης και την ποσοτική μέθοδο προσέγγισης των φαινομένων που μελετώνται,

η «αλήθεια» είναι στατική, μία και μοναδική, απόλυτη, αναλλοίωτη και μπορεί να την ανακαλύψει κάποιος αφού βρίσκεται «κάπου εκεί έξω». Για το φαινομενολογικό-φυσιοκρατικό ρεύμα σκέψης και την ποιοτική μέθοδο προσέγγισης, όμως, η «αλήθεια» είναι δυναμική, σχετική και κοινωνικά κατασκευασμένη, αφού προέρχεται από την αλληλεπίδραση του ανθρώπου με το εκάστοτε κοινωνικό και ιστορικό πλαίσιο. Κάθε άτομο, δηλαδή, κατασκευάζει τη δική του «αλήθεια» βάσει των προσωπικών βιωμάτων και πεποιθήσεών του, οπότε μπορεί να υπάρχουν «πολλαπλές προσωπικές αλήθειες σε καθεμιά κατάσταση».¹³⁻¹⁵

Παλιότερα, η έννοια της «αλήθειας» οριζόταν μονομερώς κάτω από το πρίσμα της θετικιστικής προσέγγισης. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα οι έννοιες της αντικειμενικότητας και της επιστημονικότητας στην έρευνα να ορίζονται, αντίστοιχα, με ένα συγκεκριμένο τρόπο. Προϋποθέσεις για τη διασφάλιση της αντικειμενικότητας αποτελούσε η διατήρηση της απόστασης του ερευνητή από τα υποκείμενα και το ερευνητικό πλαίσιο, ο αυστηρά ελεγχόμενος ερευνητικός σχεδιασμός, ο χειρισμός και ο έλεγχος συγκεκριμένων ανεξάρτητων μεταβλητών, καθώς και οι ποσοτικές μετρήσεις των φαινομένων.^{8,16}

Στην ποιοτική έρευνα, κατά τη φάση της συλλογής των δεδομένων, η έννοια της αντικειμενικότητας αφορά στο να κατανοεί και να καταγράφει ο ερευνητής όσο το δυνατόν πιο πιστά τις εμπειρίες που αφηγούνται οι συμμετέχοντες, χωρίς να προβάλλει ή να επιβάλλει τις προσωπικές του απόψεις και χωρίς να κατευθύνει.¹⁷ Κατά τη φάση της ανάλυσης των δεδομένων, η οποία συμβαίνει ταυτόχρονα με τη συλλογή, ο ερευνητής οφείλει να κατανοεί ότι η θεώρηση και η ερμηνεία του φαινομένου βασίζεται στο δικό του προσωπικό σύστημα αξιών, στο βαθμό της ωριμότητάς του, στις γνώσεις και στην εμπειρία του, όπως και στις συγκεκριμένες συνθήκες όπου εκτυλίσσεται το υπό μελέτη φαινόμενο. Τα ίδια γεγονότα μπορεί να φέρουν διαφορετικά νοήματα σε διαφορετικές συνθήκες/πλαίσια. Συνεπώς, η ρευστότητα και η σχετικότητα των ερμηνειών και νοημάτων που αποδίδονται στο υπό μελέτη φαινόμενο από δύο διαφορετικούς ερευνητές, ή από τον ίδιο ερευνητή σε διαφορετικές συνθήκες, ή ακόμη και από τους διαφορετικούς αναγνώστες των ερευνητικών συμπερασμάτων, είναι αναμενόμενη. Αυτό που έχει πρωταρχική σημασία, όμως, είναι να γίνεται κατανοητός ο συλλογισμός, με τον οποίο ο ερευνητής κατέληξε στη συγκεκριμένη ερμηνεία.^{18,19}

Σήμερα, οι περισσότεροι ερευνητές έχουν πλέον συνειδητοποιήσει ότι η απόλυτη «αλήθεια» και η πλήρης διασφάλιση της αντικειμενικότητας, κυρίως με τον τρό-

πο που ορίζονταν παλιότερα, είναι αδύνατη. Στην εφαρμογή κάθε ερευνητικής μεθοδολογίας (ποιοτικής ή ποσοτικής) υπάρχουν στοιχεία «υποκειμενικότητας». Η υφή της έρευνας στις επιστήμες του ανθρώπου δεν είναι υποκειμενική ή αντικειμενική, καθίσταται απλά ερμηνευτική. Για παράδειγμα, στην ποσοτική έρευνα η υποκειμενικότητα υφίσταται, αφού ο ερευνητής βασίζεται στη δική του προσωπική εκτίμηση και επιλογή του «τι» θα μετρήσει και του «πώς» θα το μετρήσει.¹⁶ Σε ένα ερωτηματολόγιο, οι προκαθορισμένες κατηγορίες επιβάλλουν οι ίδιες τη διάταξη των δεδομένων ανάλογα με την κρίση του ερευνητή, ο οποίος τις διαμόρφωσε βάσει βιβλιογραφίας ή προσωπικών εμπειρικών μαρτυριών. Επιπλέον, δεν μπορεί να υποστηρίξει κάποιος ότι τα δεδομένα ακόμη και στην ποσοτική έρευνα συλλέγονται με αντικειμενικό και ουδέτερο τρόπο, αφού εξαρτώνται από τον τρόπο που τα αντιλαμβάνεται ο ερευνητής. Τέλος, όλα τα δεδομένα αξιολογούνται και αποκτούν νόημα, ακόμη και αυτά που εκφράζονται σε αριθμητική μορφή, οπότε το κεφάλαιο της συζήτησης μιας ερευνητικής εργασίας συχνά εμπεριέχει ποιοτικά στοιχεία. Ακόμη κι αν ο ίδιος ο ερευνητής δεν συνειδητοποιεί ότι προβαίνει σε προσωπικές κρίσεις και ερμηνείες ποιοτικής υφής, στην πραγματικότητα αξιολογεί τα «αντικειμενικά» δεδομένα με βάση τη δική του αντίληψη και άποψη. Το γεγονός ότι η εφαρμογή των εργαλείων συλλογής των δεδομένων, αλλά και ο τρόπος ερμηνείας των στατιστικών συμπερασμάτων, στηρίζονται εν μέρει σε προσωπικές αξιολογήσεις και σε μια σειρά παραδοχών για την κοινωνική πραγματικότητα, κλονίζει το επιχείρημα της αυστηρής αντικειμενικότητας και επιστημονικότητας που προτάσσουν οι ποσοτικές μέθοδοι.⁷

Συμπερασματικά, σε όλα τα στάδια μιας έρευνας, είτε αυτή είναι ποσοτική είτε ποιοτική, υπάρχει ο κίνδυνος του αποδεδειγμένου σφάλματος, καθώς εμπλέκονται διάφορα χαρακτηριστικά από τη συμμετοχική διαδικασία του ερευνητή, των υποκειμένων, αλλά και των αναγνωστών. Όλοι τοποθετούνται και αποδίδουν νόημα και αξία στα γεγονότα και στα αποτελέσματα που μελετούν, βιώνουν ή διαβάζουν, παίρνοντας μέρος σε έναν ερμηνευτικό κύκλο απόδοσης νοημάτων βάσει των προσωπικών τους αξιών και ενδιαφερόντων. Ιδιαίτερα στο πεδίο της έρευνας των επιστημών που έχουν ως αντικείμενο τον άνθρωπο (ψυχοκοινωνικές επιστήμες, επιστήμες υγείας κ.λπ.), το σημαντικό είναι ο ερευνητής να μην παραβλέπει και να μην θεωρεί εμπόδιο στην ορθότητα των αποτελεσμάτων τις ασάφειες της έκφρασης, τις δυσκολίες της συνέντευξης, τις αντιφάσεις ανάμεσα στις στάσεις και στη συμπεριφορά και τα προβλήματα ελλιπούς πληροφόρησης, αλλά να είναι σε θέση να εντοπί-

ζει την ύπαρξή τους, ώστε να τα ελέγχει κατάλληλα. Με το πέρασμα των χρόνων, οι ερευνητές έχουν μάθει ότι το να είναι κάποιος «αντικειμενικός» στην προσέγγιση ενός ερευνητικού προβλήματος σημαίνει να είναι ισορροπημένος, δίκαιος και ευσυνειδητός στο να λαμβάνει υπόψη του πολλαπλές προοπτικές προσέγγισης του φαινομένου που μελετά, πολλαπλές «προσωπικές αλήθειες» και «πραγματικότητες».²⁰

4. ΚΡΙΤΗΡΙΑ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ ΤΩΝ ΠΟΙΟΤΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

Οι περισσότεροι ερευνητές που χρησιμοποιούν ποιοτικές μεθόδους στις μελέτες τους, έχουν την πεποίθηση ότι οι συνηθισμένοι κανόνες και τα κριτήρια που χρησιμοποιούνται στις ποσοτικές έρευνες για τη διασφάλιση της «επιστημονικότητάς» τους πρέπει να τροποποιηθούν ή να οριστούν διαφορετικά, ώστε να ταιριάζουν με τη φύση, τους στόχους και τη διατύπωση των ερευνητικών ερωτημάτων της ποιοτικής έρευνας.^{3,5,8,9,13,20-23}

Ειδικότερα, ενώ στην ποσοτική μεθοδολογική προσέγγιση αναφέρονται συχνά οι έννοιες «εσωτερική και εξωτερική εγκυρότητα», καθώς και «αξιοπιστία» μιας έρευνας, στην ποιοτική μεθοδολογία οι περισσότεροι ερευνητές δεν υιοθετούν τη θετικιστική ταξινόμηση και αντί για «εσωτερική εγκυρότητα» μιλούν για «πιστότητα» και «αυθεντικότητα», ενώ την «εξωτερική εγκυρότητα» την ορίζουν ως «εφαρμοσιμότητα» στο φαινόμενο που μελετάται, σε παρόμοιες ομάδες και στη μελετώμενη ομάδα. Επίσης, αντί του όρου «αξιοπιστία» χρησιμοποιούν τον ποιοτικό όρο «σταθερότητα» και «δυνατότητα αναπαραγωγής» (πίν. 1).²⁰

Αρκετοί ποιοτικοί ερευνητές, όμως, διαφωνούν μεταξύ τους ως προς τον τρόπο με τον οποίο ορίζουν τις έννοιες και τα κριτήρια αξιολόγησης, αλλά και ως προς την επιλογή των κριτηρίων που θεωρούνται βασικά και απαραίτητα, ανάλογα με τη μέθοδο της ποιοτικής ανάλυσης που εφαρμόζουν. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να δίνεται αφορμή για περαιτέρω αρνητικές κριτικές και να προκαλείται σύγχυση στους νέους ερευνητές που αποφασίζουν να εφαρμόσουν ποιοτική μεθοδολογία στις μελέτες τους.

4.1. Εγκυρότητα

Στις έρευνες των κοινωνικών επιστημών είναι δύσκολο και αρκετά περίπλοκο να οριστεί, να ελεγχθεί και να εκτιμηθεί η έννοια της εγκυρότητας, αφού η φύση της πραγματικότητας είναι διυποκειμενική και η τέλεια εγκυ-

Πίνακας 1. Κριτήρια αξιολόγησης ποιοτικών ερευνών.

Εγκυρότητα (validity) - Εσωτερική (internal)	<ul style="list-style-type: none"> • Πιστότητα (credibility) • Αυθεντικότητα (authenticity)
- Εξωτερική (external)	<ul style="list-style-type: none"> • Εφαρμοσιμότητα στο φαινόμενο (applicability) • Εφαρμοσιμότητα σε παρόμοιες ομάδες (transferability) • Εφαρμοσιμότητα στη μελετώμενη ομάδα (fittingness)
Αξιοπιστία (reliability)	<ul style="list-style-type: none"> • Σταθερότητα (stability) • Δυνατότητα αναπαραγωγής (reproducibility)

ρότητα δεν είναι καν θεωρητικά εφικτή.^{2,3} Το θέμα της εγκυρότητας είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με το πρόβλημα της θεωρίας. Τόσο σε ποσοτικό όσο και σε ποιοτικό επίπεδο, το ερώτημα είναι κατά πόσο ο ερευνητής αξιολογεί αυτό που νομίζει ότι αξιολογεί και κατά πόσο η ερμηνεία των δεδομένων έχει αξία και μπορεί να γενικευτεί. Με άλλα λόγια, κατά πόσο τα φαινόμενα μετρώνται (ποσοτικά) ή περιγράφονται και διερευνώνται (ποιοτικά) με το σωστό τρόπο.^{2,16,24}

Στην ποσοτική μεθοδολογική προσέγγιση αξιολογούνται κυρίως τα κριτήρια της εσωτερικής και εξωτερικής εγκυρότητας, αν και αυτά περικλείουν πολλούς τύπους, όπως τη φαινομενική εγκυρότητα, την εγκυρότητα κατά εξωτερικό κριτήριο ή την προβλεπτική εγκυρότητα, την εγκυρότητα περιεχομένου και τη δομική ή εννοιολογικής κατασκευής εγκυρότητα.^{24,25} Η εσωτερική εγκυρότητα στις ποσοτικές έρευνες αναφέρεται στις μετρήσεις των δεδομένων, στη διακύμανση, στο βαθμό συσχέτισης των μεταβλητών κ.ά. Στις ποιοτικές έρευνες, οι αντίστοιχες με την εσωτερική εγκυρότητα έννοιες, δηλαδή η πιστότητα και η αυθεντικότητα, αφορούν στον εντοπισμό, στο θεωρητικό προσδιορισμό και στον τρόπο δόμησης των υποκατηγοριών, κατηγοριών, εννοιών και εννοιολογικών κατασκευών του υπό μελέτη φαινομένου.^{4,19} Σύμφωνα με τους Lincoln και Cuba, ενώ στην ποιοτική έρευνα η εγκυρότητα εξαρτάται από την επιλογή του «σωστού» εργαλείου μέτρησης των δεδομένων, στην ποιοτική έρευνα «εργαλείο» είναι ο ίδιος ο ερευνητής, ο οποίος καλείται –βάσει της δικής του αντίληψης– να ανακαλύψει τη «σχετική» αλήθεια στα φαινόμενα που μελετά.²⁰

Η εξωτερική εγκυρότητα, στις ποσοτικές έρευνες, αναφέρεται ως η ικανότητα γενίκευσης των αποτελεσμάτων στον ευρύτερο πληθυσμό. Οι αντίστοιχες έννοιες των ποιοτικών ερευνών, δηλαδή η εφαρμοσιμότητα στο

φαινόμενο που μελετάται, η εφαρμοσιμότητα σε παρόμοιες ομάδες και η εφαρμοσιμότητα στη μελετώμενη ομάδα, αφορούν σε έννοιες οι οποίες παρέχουν «επεξηγηματική ισχύ» (explanatory power) στα ερευνητικά συμπεράσματα, εξασφαλίζοντας την προγνωστική ικανότητα (predictive ability) αυτών. Παρόλο που το θεωρητικό επεξηγηματικό σχήμα που προκύπτει από την ποιοτική έρευνα μιας περιορισμένης περιοχής μελέτης ενός πληθυσμού δεν διαθέτει την επεξηγηματική ισχύ μιας ευρείας γενικής θεωρίας, μπορεί ωστόσο να περιγράψει σε βάθος τον πληθυσμό που μελετά και να εφαρμόσει τα συμπεράσματά της σε αυτόν.^{8,9,20} Η δυνατότητα της μεταφοράς των συμπερασμάτων σε παρόμοιες κοινωνικές καταστάσεις εξαρτάται από το βαθμό εφαρμοσιμότητας στη μελετώμενη ομάδα ανάμεσα στα δύο κοινωνικά πλαίσια.¹⁹ Συγκεκριμένα, στην ποιοτική μέθοδο ανάλυσης της «θεμελιωμένης θεωρίας» (grounded theory), το κριτήριο της εφαρμοσιμότητας στη μελετώμενη ομάδα θεωρείται πολύ βασικό, για το λόγο ότι το θεωρητικό μοντέλο που διατυπώνεται πρέπει να αναδύεται μέσα από τα ίδια τα δεδομένα και να «ταιριάζει/εφαρμόζει» άμεσα σε αυτά.²⁶

Διαπιστώνει, λοιπόν, κάποιος ότι οι ποιοτικές έρευνες δεν ενδιαφέρονται τόσο για τη γενίκευση των αποτελεσμάτων. Στην πραγματικότητα, η «αδυναμία» να γενικεύονται τα αποτελέσματα μιας ποιοτικής έρευνας στον ευρύτερο πληθυσμό οφείλεται στη σύνθετη φύση των κοινωνικών φαινομένων που μελετώνται. Άλλωστε, η Patton υποστηρίζει ότι, σύμφωνα με τον Cronbach, «η τάση γενίκευσης των ερευνητικών αποτελεσμάτων στο γενικό πληθυσμό φθίνει».¹⁶ Για ένα συγκεκριμένο χρονικό διάστημα, δηλαδή, μπορεί ένα συμπέρασμα/εύρημα να περιγράφει την υπάρχουσα κατάσταση σωστά, αργότερα όμως, καθώς η ίδια η κατάσταση διαφοροποιείται, το συμπέρασμα αυτό έχει αξία μόνο ως «ιστορία». Κάθε γενίκευση, δηλαδή, αποτελεί μια υπόθεση υπό διαρκή έλεγχο και όχι ένα διαχρονικό συμπέρασμα.

4.2. Αξιοπιστία

Όσον αφορά στην εκτίμηση της αξιοπιστίας μιας ερευνητικής διαδικασίας και των αποτελεσμάτων της, αυτή αναφέρεται σε διάφορες όψεις της σταθερότητας των δεδομένων και συνίσταται στον προσδιορισμό με ακρίβεια και συνέπεια του βαθμού στον οποίο οι ατομικές διαφορές των υποκειμένων οφείλονται σε πραγματικές διαφορές και όχι σε τυχαία σφάλματα (συνθήκες, παράγοντες κ.λπ.). Συνεπώς, εάν επαναληφθεί η έρευνα από τον ίδιο ερευνητή σε διαφορετικό χρόνο (διαχρονική αξιοπιστία) ή από διαφορετικούς ερευνητές στον ίδιο χρόνο (συγχρονική αξιοπιστία), θα πρέπει να αποφέρει

τα ίδια ή σχεδόν τα ίδια αποτελέσματα κάτω από τις ίδιες συνθήκες.^{24,27}

Στην ποιοτική έρευνα, η έννοια της αξιοπιστίας αποδίδεται κυρίως με τους όρους σταθερότητα και δυνατότητα αναπαραγωγής των δεδομένων και συνεπώς των αποτελεσμάτων. Όσον αφορά στη σταθερότητα, τα αποτελέσματα στην ποιοτική έρευνα είναι αποδεκτό να μην είναι ακριβώς ίδια (ποτέ όμως αντίθετα), τόσο γιατί είναι ανέφικτο να διατηρηθούν σταθερές και αμετάβλητες οι συνθήκες κατά τη μελέτη των κοινωνικών φαινομένων, όσο και επειδή μπορεί να υπάρξουν αλλαγές στο γνωστικό επίπεδο του ερευνητή. Δηλαδή, μπορεί ο ερευνητής να δει τα πράγματα από διαφορετικό γνωστικό πρίσμα, χωρίς αυτό να σημαίνει προβληματική ανάλυση και ερμηνεία.^{3,8,9}

Η έλλειψη της δυνατότητας αναπαραγωγής των αποτελεσμάτων μιας ποιοτικής μελέτης μεταξύ δύο διαφορετικών, ανεξάρτητων ερευνητών, οι οποίοι χρησιμοποιούν την ίδια ή διαφορετική προσέγγιση (ποιοτική ή ποσοτική), είναι αυτή που έχει κυρίως κατηγορηθεί για την αδυναμία διασφάλισης της αξιοπιστίας στην ποιοτική μεθοδολογία. Ο λόγος που δεν υπάρχει ακριβής επαλήθευση μεταξύ των ευρημάτων δύο ερευνητών στον ίδιο χρόνο, εφαρμόζοντας την ίδια τεχνική/μέθοδο ανάλυσης (δηλαδή, η διασφάλιση της συγχρονικής αξιοπιστίας με ποσοτικούς όρους), αφορά στο ότι τα ευρήματα του καθένα βασίστηκαν στην καλύτερη δυνατή ανάλυση και ερμηνεία βάσει προσωπικών δεξιοτήτων, χαρακτηριστικών και άλλων συνθηκών (διαθέσιμος χρόνος, πηγές, αναλυτική ικανότητα κ.λπ.). Δύο αναλύσεις δεν μπορεί ποτέ να είναι ακριβώς ίδιες, αφού δύο ερευνητές δεν είναι ποτέ ίδιοι. Όταν, λοιπόν, τα αποτελέσματα δεν είναι απόλυτα συνεπή, μπορεί ο ποιοτικός ερευνητής να σκεφθεί ότι οι πολλαπλές αλλά συγχρόνως και διαφορετικές ποιοτικές αναλύσεις μπορεί να είναι ταυτόχρονα αληθείς.¹⁹ Επίσης, ο λόγος που δεν υπάρχει ακριβής επαλήθευση όταν οι δύο ερευνητές στον ίδιο χρόνο χρησιμοποιούν διαφορετική τεχνική ανάλυσης –ακόμη και αν είναι της ίδιας προσέγγισης (π.χ. ποιοτικής)– είναι ότι η καθεμιά μέθοδος βλέπει, περιγράφει και αναλύει διαφορετικές πλευρές της ίδιας πραγματικότητας.²⁷ Γιατί, όπως υποστηρίζεται από τους ποιοτικούς ερευνητές, η κοινωνική πραγματικότητα έχει πολλές διαστάσεις, η αλήθεια δεν είναι μία και μοναδική.

5. ΤΡΟΠΟΙ ΔΙΑΣΦΑΛΙΣΗΣ ΤΩΝ ΚΡΙΤΗΡΙΩΝ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ

Η αλήθεια είναι ότι σε όλα τα στάδια της ερευνητικής διαδικασίας (σχεδιασμός, συλλογή, ανάλυση και

ερμηνεία δεδομένων), τόσο των ποσοτικών όσο και των ποιοτικών ερευνών, παρεμβάλλονται διάφορες μεροληψίες ή συστηματικές προκαταλήψεις, που απειλούν την αξιοπιστία και την εγκυρότητα ή την πιστότητα, εφαρμοσιμότητα, σταθερότητα κ.λπ. των ερευνητικών αποτελεσμάτων. Οι μεροληψίες, άλλοτε είναι αναπόφευκτες και άλλοτε μπορούν να προβλεφθούν, να ελεγχθούν και να μειωθούν στο ελάχιστο με διάφορους τρόπους.²⁸ Σημαντικό πάντως είναι να μην παραβλέπονται, αλλά να εντοπίζονται και να ερμηνεύονται ως διαδικασία της ίδιας της ανάλυσης, σε όλα τα στάδια της έρευνας.²⁹

Οι συχνότερες συνθήκες που φαίνεται να απειλούν την πιστότητα και τη σταθερότητα των δεδομένων και των ευρημάτων μιας ποιοτικής έρευνας αφορούν:^{22,30}

- *Στον ίδιο τον ερευνητή και τα ερευνητικά υποκείμενα.* Οι συμμετέχοντες στην έρευνα και ο ερευνητής διαφέρουν ως προς τις προσδοκίες, τις αντιλήψεις, τις πεποιθήσεις τους, αλλά και ως προς τις εμπειρίες και τα βιώματα που διαθέτουν από πριν ή αποκτούν κατά τη διάρκεια της ερευνητικής διαδικασίας. Τα παραπάνω επηρεάζουν τους πρώτους στο πώς θα απαντήσουν και τους δεύτερους στο πώς θα ερμηνεύσουν τις απαντήσεις. Σύμφωνα με την Patton, υπάρχουν τέσσερις κίνδυνοι «αλλοίωσης» των αποτελεσμάτων: (α) οι αντιδράσεις των υποκειμένων στην παρουσία του ερευνητή λόγω της ιδιότητας ή της προσωπικότητάς του, (β) οι αλλαγές (γνωστικές, συναισθηματικές κ.ά.) των υποκειμένων και του ερευνητή κατά την εκπόνηση της έρευνας, (γ) οι μεροληψίες του ερευνητή λόγω της προσωπικότητάς του ή λόγω της φύσης του επαγγέλματός του και (δ) η ανεπάρκεια/ανικανότητα του ερευνητή να προσεγγίσει το υπό μελέτη φαινόμενο λόγω έλλειψης εκπαίδευσης, εμπειρίας ή προετοιμασίας.¹⁶
- *Στην ερευνητική διαδικασία σε όλες τις φάσεις της.* Μεροληψίες είναι δυνατόν να υπάρξουν τόσο κατά την αρχική επιλογή του δείγματος από τον ερευνητή, όπως για παράδειγμα βάσει των δημογραφικών χαρακτηριστικών των συμμετεχόντων ή βάσει της πιθανότητας συναίνεσής τους να συμμετάσχουν στην έρευνα, όσο και στην πορεία, εάν για παράδειγμα δεν εκτιμηθούν οι πιθανές απώλειες στο αρχικά οριζόμενο δείγμα ή εάν δεν ακολουθείται κάποιος ποιοτικός τρόπος δειγματοληψίας. Όσον αφορά στη συλλογή των δεδομένων, οι δύο πλέον συνηθισμένες πηγές μεροληψιών αφορούν είτε στην τάση να συλλέγονται δεδομένα που να ταιριάζουν σε μια προκαθορισμένη έννοια, θέμα ή κατηγορία, είτε στην τάση να συλλέγονται δεδομένα που προέρχονται από ακραίες και σπάνιες περιπτώσεις.³¹

Για τη διασφάλιση των κριτηρίων αξιολόγησης των ποιοτικών δεδομένων και των αποτελεσμάτων εφαρμόζονται διάφορες μέθοδοι, οι βασικότερες από τις οποίες είναι οι εξής:^{8,19,28,32}

- a. *Έλεγχος του τρόπου δειγματοληψίας.* Με τη διαδικασία ελέγχου των δειγματοληπτικών επιλογών του ερευνητή διασφαλίζονται τα κριτήρια της εφαρμοσιμότητας στο φαινόμενο, στη μελετώμενη ομάδα και σε παρόμοιες ομάδες, καθώς και η σταθερότητα των δεδομένων και αποτελεσμάτων.^{3,8,16}

Καθώς στην ποιοτική έρευνα σκοπός δεν είναι η γενίκευση των ευρημάτων στον ευρύτερο πληθυσμό, σε αντίθεση με την τυχαία δειγματοληψία που εφαρμόζεται στις ποσοτικές έρευνες, η δειγματοληψία στις ποιοτικές έρευνες πραγματοποιείται βάσει συγκεκριμένων στόχων (purposeful sampling) που θέτει ο ερευνητής, προκειμένου να εξασφαλίσει περιπτώσεις πλούσιες σε πληροφόρηση. Κριτήριο επιλογής του δείγματος αποτελεί η δυνατότητα συλλογής επαρκών δεδομένων σχετικά με το αντικείμενο μελέτης και η αντιπροσωπευτικότητα στην εξεύρεση των εννοιών και των κατηγοριών, έτσι ώστε να περιγράφεται η ποικιλία του εύρους των διαφόρων διαστάσεων του υπό μελέτη φαινομένου.

Όσον αφορά στο ιδανικό μέγεθος του δείγματος, στις ποιοτικές έρευνες δεν υπάρχουν συγκεκριμένοι κανόνες. Ο αριθμός των ερευνητικών υποκειμένων εξαρτάται από διάφορους παράγοντες, όπως το σκοπό της έρευνας, τη φύση των ερευνητικών ερωτημάτων που έχουν διατυπωθεί, τις διαθέσιμες πηγές, το χρόνο και την ενέργεια που διαθέτει ο ερευνητής.¹⁶

- b. *«Τριγωνοποίηση ή διασταύρωση».* Η «τριγωνοποίηση/διασταύρωση» (triangulation) αφορά σε μια μέθοδο που υλοποιείται με διάφορες τεχνικές, έτσι ώστε να διασφαλίζεται η πιστότητα, η αυθεντικότητα, η δυνατότητα αναπαραγωγής και η σταθερότητα των ερευνητικών αποτελεσμάτων. Οι τεχνικές αυτές είναι (α) η διασταύρωση δύο μεθόδων (methodological triangulation) ίδιας ή διαφορετικής προσέγγισης, (β) η διασταύρωση δεδομένων (data triangulation) που συλλέγονται από διαφορετικές πηγές (source triangulation) σε διαφορετικές χρονικές στιγμές (time triangulation) ή από διαφορετικές ομάδες ατόμων (person/group triangulation), (γ) η διασταύρωση ερευνητών (investigator triangulation), που μπορεί να γίνει κατά το στάδιο της συλλογής ή στο στάδιο της ανάλυσης των δεδομένων, (δ) η διασταύρωση θεωριών (theoretical triangulation) για την ερμηνεία των ίδιων ή διαφορετικών δεδομένων και (ε) η διασταύρωση της

ανάλυσης (analysis triangulation), που πραγματοποιείται με τη χρησιμοποίηση δύο ή περισσότερων μεθόδων της ίδιας προσέγγισης, για την ανάλυση των ίδιων δεδομένων.^{22,33-35}

Από τις πλέον βασικές τεχνικές διασφάλισης της σταθερότητας αλλά και της εμπειρικής τεκμηρίωσης των συμπερασμάτων θεωρείται η διασταύρωση μεταξύ ερευνητών.³⁶ Η σταθερότητα και η δυνατότητα αναπαραγωγής, επίσης, διασφαλίζονται τόσο μέσα από το συνεχή έλεγχο και την αναδιαμόρφωση του ερευνητικού σχεδιασμού,^{8,16,17} όσο και μέσα από τη λεπτομερή τεκμηρίωση της ερευνητικής διαδικασίας, έτσι ώστε να υπάρχει πρόσβαση του αξιολογητή στις επιλογές και τις ιεραρχήσεις του ερευνητή σε κάθε στάδιο της έρευνας.^{4,17,27}

- γ. *Έλεγχος των εναλλακτικών (ασύμφωνων ή και αντίθετων) εννοιών, κατηγοριών, ερμηνειών κ.λπ.* Για να διασφαλιστεί η πιστότητα της διαδικασίας ανάλυσης, ο ερευνητής, μετά από την ολοκλήρωση της περιγραφής των εννοιών, θεμάτων, κατηγοριών κ.λπ. και την παρουσίαση του επεξηγηματικού σχήματος του υπό μελέτη φαινομένου, οφείλει να διερευνήσει τις πιθανές ασύμφωνες ή και αντίθετες ερμηνείες. Αυτό μπορεί να γίνει μέσα από μια διαδικασία λογικής επαγωγής. Μπορεί, δηλαδή, σκεπτόμενος όλες τις λογικές πιθανότητες επεξήγησης και ερμηνείας των γεγονότων, να αναζητήσει επιπλέον άλλους τρόπους οργάνωσης των δεδομένων, που πιθανόν οδηγούν σε διαφορετικά συμπεράσματα. Στη συνέχεια, καλείται να ελέγξει τα συμπεράσματα, για να διαπιστώσει κατά πόσο υποστηρίζονται ή όχι από τα ίδια ή τα νέα δεδομένα.^{4,16}

Εάν αποτύχει να βρει δεδομένα που να υποστηρίζουν τους εναλλακτικούς τρόπους παρουσίασης των συμπερασμάτων ή τις αντίθετες ερμηνείες, τότε αποκτά εμπιστοσύνη στην αρχική κύρια δομή και την ερμηνεία του φαινομένου. Εν μέρει, βέβαια, όλες οι εναλλακτικές ερμηνείες θα υποστηρίζονται από τα δεδομένα, αυτό όμως που ενδιαφέρει τον ερευνητή είναι να βρει τη βέλτιστη ερμηνεία που να εφαρμόζεται στο φαινόμενο και στη μελετώμενη ομάδα. Το σημαντικό, πάντως, είναι ο ερευνητής να αναφέρει τις εναλλακτικές ταξινομήσεις που ανέπτυξε, καθώς και τις εναλλακτικές ερμηνείες που δοκίμασε κατά τη διάρκεια της ανάλυσης των δεδομένων, έτσι ώστε να αποδεικνύεται η αμεροληψία και η πιστότητα των ερευνητικών συμπερασμάτων.¹⁶

- δ. *Ανάλυση των αρνητικών περιπτώσεων.* Η διαδικασία της διερεύνησης και της ανάλυσης των αρνητικών

περιπτώσεων (the negative case analysis) είναι στενά συνδεδεμένη με την προηγούμενη τεχνική ελέγχου των εναλλακτικών ταξινομήσεων και ερμηνειών. Αφορά στην παρουσίαση των περιπτώσεων, γεγονότων κ.λπ. που φαίνεται να είναι ασύμφωνες (διαφορετικές ή αντίθετες) και δεν γίνονται κατανοητές από το επεξηγηματικό μοντέλο ή τη θεωρία που ανέπτυξε ο ερευνητής. Με τον τρόπο αυτό φανερώνονται οι συνθήκες του φαινομένου, για τις οποίες δεν ισχύει το θεωρητικό σχήμα, οπότε μπορεί είτε να περιοριστεί το εύρος εφαρμογής του είτε να τροποποιηθεί. Η αξία και η επιβεβαίωση, όμως, των ποιοτικών ευρημάτων δεν επιτυγχάνεται με τον περιορισμό των αρνητικών περιπτώσεων, αλλά με την κατανόηση του «γιατί» και «πότε» συμβαίνουν αυτές.^{16,17} Αποτελεί υποχρέωση του ερευνητή να κάνει μια εκτεταμένη διερεύνηση για αντίστοιχες περιπτώσεις.^{20,37}

Συμπερασματικά, η πιστότητα (εσωτερική εγκυρότητα με ποσοτικούς όρους) διασφαλίζεται με τις διάφορες μεθόδους τριγωνοποίησης, με τον έλεγχο για εναλλακτικές ερμηνείες και τον έλεγχο των αρνητικών περιπτώσεων.¹⁹ Η εφαρμοσιμότητα σε παρόμοιες ομάδες (εξωτερική εγκυρότητα) διασφαλίζεται κυρίως με το σωστό τρόπο δειγματοληψίας, ενώ τα κριτήρια της σταθερότητας και της δυνατότητας αναπαραγωγής (αξιοπιστία, με ποσοτικούς όρους) διασφαλίζονται με τον έλεγχο των εναλλακτικών κατηγοριοποιήσεων και ερμηνειών και τη συνεχή αναδιαμόρφωση του ερευνητικού σχεδιασμού.^{16,17} Επίσης, η πιστότητα διασφαλίζεται σε σημαντικό βαθμό μέσα από τη διάφανη και ενδεδειγμένη τεκμηρίωση όλης της ερευνητικής διαδικασίας, έτσι ώστε ο αναγνώστης να έχει πρόσβαση σε αυτή και να μπορεί να διαπιστώσει τις επιλογές και τις ιεραρχήσεις σε κάθε στάδιο της έρευνας.^{2,4,17}

6. ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ ΤΩΝ ΠΟΙΟΤΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

Σχετικά με τη διαδικασία κριτικής και αξιολόγησης μιας ποιοτικής έρευνας, υπάρχουν διάφορες απόψεις. Συχνά, χρησιμοποιούνται διαφορετικά κριτήρια ως κατευθυντήριες γραμμές, τα οποία, όπως έχει ήδη αναφερθεί, μπορεί ακόμα και να ορίζονται διαφορετικά από τους ερευνητές. Οι επιλογές κάθε ερευνητή μπορεί να βασίζονται στην προτίμησή του –που στηρίζεται σε γνώσεις και εμπειρία–, στη φύση του θέματος που μελετάται, στους σκοπούς και στις συνθήκες πραγματοποίησης της έρευνας, αλλά και στο στάδιο που κάθε φορά αξιολογείται (σχεδιασμός, συλλογή δεδομένων, ανάλυση και ερμηνεία).^{4,8,16}

Αναφορικά με τα κριτήρια αξιολόγησης μιας ποιοτικής έρευνας, ο Sandelowski³⁸ και οι Lincoln και Cuba²⁰ θεωρούν ως βασικότερα την πιστότητα, την εφαρμοσιμότητα και τη σταθερότητα, ενώ για τους Le Compte και Coetz³⁰ ως πλέον βασικό θεωρείται μόνο το κριτήριο της εφαρμοσιμότητας. Οι Glaser και Strauss³⁷ και οι Strauss και Corbin,⁸ ως βασικά κριτήρια για την αξία μιας ποιοτικής έρευνας βασισμένης στη μέθοδο της «θεμελιωμένης θεωρίας», αναφέρουν την πιστότητα, τη χρησιμότητα (usefulness) των ερμηνειών ή του αναδυόμενου θεωρητικού μοντέλου για τη διαφώτιση του υπό μελέτη φαινομένου και τη δημιουργία νέων υποθέσεων προς επαλήθευση, καθώς και την εμπειρική τεκμηρίωση των αποτελεσμάτων (empirical grounding of the findings). Στο κριτήριο της εμπειρικής τεκμηρίωσης δίνουν έμφαση και οι Lincoln και Cuba,²⁰ οι οποίοι αναφέρουν ότι προσδίδει «αυθεντικότητα» στη διαδικασία της ανάλυσης.

Σχετικά με τη διαδικασία αξιολόγησης μιας ποιοτικής μελέτης, για να αποδείξει ο ερευνητής την επιστημονική αξία της έρευνάς του πρέπει να είναι σε θέση να δίνει σαφείς απαντήσεις σε διάφορα ερωτήματα. Οι Straus και Corbin,⁸ οι Mays και Pope³⁹ και οι Miles και Huberman⁴⁰ προτείνουν ένα συγκεκριμένο αριθμό ερωτήσεων, που ο ερευνητής ανά πάσα στιγμή θα πρέπει να είναι σε θέση να απαντήσει. Σε γενικές γραμμές, ο ερευνητής θα πρέπει να μπορεί να επεξηγήσει κάθε επιλογή του κατά τη διάρκεια της ερευνητικής διαδικασίας, όπως, για παράδειγμα, γιατί επέλεξε το συγκεκριμένο θέμα για μελέτη, πώς και γιατί τροποποίησε το αρχικό ερευνητικό του σχέδιο, πώς επέλεξε το αρχικό του δείγμα και ποια κριτήρια καθόρισαν τις μετέπειτα δειγματοληπτικές του επιλογές, πώς εντόπισε τις συγκεκριμένες έννοιες/θέματα, εάν αυτές είναι εμπειρικά τεκμηριωμένες, πώς διαμορφώθηκαν οι κατηγορίες, εάν το ερμηνευτικό σχήμα έχει διαχρονική αξία και εάν αναδεικνύει νέες ερευνητικές υποθέσεις.⁴¹

Με τον τρόπο αυτόν, ακόμη και ένας ποσοτικά προσανατολισμένος εξωτερικός αξιολογητής που δεν γνωρίζει τις αρχές της ποιοτικής ερευνητικής προσέγγισης μπορεί να είναι αντικειμενικός κριτής μιας ποιοτικής μελέτης, ακολουθώντας απλά την επαγωγική-αναλυτική λογική της ερευνητικής διαδικασίας του ποιοτικού ερευνητή. Για παράδειγμα, για την αξιολόγηση μιας ποιοτικής έρευνας βασισμένης στη «θεμελιωμένη θεωρία», ο εξωτερικός αξιολογητής θα πρέπει να κρίνει (α) την καταλληλότητα όλης της ερευνητικής διαδικασίας, μέσα από την οποία προέκυψε το επεξηγηματικό σχήμα ή το θεωρητικό του μοντέλο, (β) τη διασφάλιση των κριτηρίων της επιστημονικής αξίας της έρευνας (π.χ. πιστότητα, εφαρμοσιμότητα κ.λπ.) σε όλα τα στάδια εκπόνησής

της μέσω της εφαρμογής των βασικών τεχνικών που αναφέρθηκαν (θεωρητική δειγματοληψία, τριγωνοποίηση κ.λπ.), (γ) την εμπειρική τεκμηρίωση των αποτελεσμάτων και του προτεινόμενου θεωρητικού μοντέλου και (δ) τη χρησιμότητα εκπόνησης της έρευνας και του θεωρητικού μοντέλου που προέκυψε από αυτή.^{5,8}

Σύμφωνα με την Patton,¹⁶ για να αποδειχθεί η ποιότητα και η αξία μιας ποιοτικής έρευνας, θα πρέπει να αξιολογείται επιπλέον και η εμπειρία και η εκπαίδευση του ερευνητή τόσο στην εκπόνηση ποιοτικών μελετών όσο και στο γνωστικό πεδίο του υπό μελέτη φαινομένου, καθώς και άλλες πληροφορίες προσωπικής ή επαγγελματικής φύσης που πιθανόν επηρεάζουν τη συλλογή και την ανάλυση των δεδομένων.

7. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Από όλα τα παραπάνω διαπιστώνεται ότι οι ποσοτικές έννοιες της αξιοπιστίας και της εγκυρότητας δεν ανταποκρίνονται στις ανάγκες αξιολόγησης μιας ποιοτικής ερευνητικής διαδικασίας. Για την ποιοτική ερευνητική μεθοδολογία, η επιστημονική γνώση που προέρχεται από συγκεκριμένα δεδομένα και η «αλήθεια» είναι δυναμική, καθώς τα άτομα και οι συνθήκες συνεχώς αλλάζουν.¹⁷ Οι ποιοτικοί ερευνητές έχουν διευρύνει το νόημα της δυνατότητας αναπαραγωγής και αναφέρονται κυρίως στην εφαρμοσιμότητα των ερευνητικών αποτελεσμάτων. Γι' αυτούς, ο καλύτερος έλεγχος της αξιοπιστίας των δεδομένων προέρχεται μέσα από τη δυνατότητα εφαρμογής των ευρημάτων μέσα στο χρόνο, σε παρόμοιες συνθήκες και σε παρόμοια φαινόμενα.^{3,8}

Ο ερευνητής, για να είναι σε θέση να εφαρμόσει την ποιοτική μέθοδο στην προσέγγιση ενός φαινομένου, αλλά και ο εξωτερικός αξιολογητής, για να μπορεί να κρίνει αμερόληπτα την ερευνητική διαδικασία και την αξία μιας ποιοτικής μελέτης, θα πρέπει να έχει αφομοιώσει τις προϋποθέσεις και τις ιδιαιτερότητες του «ποιοτικού» τρόπου σκέψης καθώς και να γνωρίζει τις νέες στρατηγικές «σύλληψης» των ερευνητικών προβλημάτων. Συνεπώς, δεν είναι δυνατόν να αξιολογηθεί η επιστημονική επάρκεια μιας ποιοτικά προσανατολισμένης έρευνας με κριτήρια ποσοτικά ούτε και να εξαχθούν ποσοτικά/αριθμητικά συμπεράσματα μέσα από μια ποιοτικής φύσης μελέτη.^{27,42}

Η επιλογή της μεθοδολογίας στην ερευνητική προσέγγιση ενός φαινομένου δεν θα πρέπει να στηρίζεται αποκλειστικά σε τεχνικά κριτήρια ή σε δογματικές απόψεις υπέρ της ποσοτικής ή της ποιοτικής μεθόδου, αλλά στην καταλληλότητα της καθεμιάς να απαντήσει στα

ερευνητικά ερωτήματα που διατυπώνονται. Η ολοκληρωμένη κλινική σκέψη και η επιστημονική γνώση απαιτούν την αναγνώριση της συνύπαρξης ανάμεσα στα στοιχεία που μπορούν να γενικευθούν και σε αυτά που είναι μοναδικά για κάθε άτομο. Συνεπώς, η ολοκληρωμένη έρευνα στο χώρο των επιστημών υγείας πρέπει να αποδέχεται την αξία και τη συμπληρωματικότητα και των δύο ερευνητικών προσεγγίσεων.⁴³ Γνωρίζοντας κάποιος τα δυνατά σημεία, αλλά και τις αδυναμίες των δύο προσεγγίσεων, μπορεί να τις χρησιμοποιεί συνθετικά. Ο ερευνητής μπορεί –και σε ορισμένες περιπτώσεις οφείλει– να χρησιμοποιεί ακόμη και το συνδυασμό μεθοδολογικών στρατηγικών σε όλες τις φάσεις της έρευ-

νας, έτσι ώστε να διατυπώνει ολοκληρωμένα συμπεράσματα, τα οποία θα προέρχονται από επιλογές που θα είναι σε θέση να τεκμηριώσει.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Η συγγραφέας ευχαριστεί ιδιαίτερα την Καθηγήτρια Κλινικής Ψυχολογίας του Τμήματος Νοσηλευτικής του Πανεπιστημίου Αθηνών, κυρία Δανάη Παπαδάτου, για την πολύτιμη καθοδήγηση, καθώς και την κυρία Ειρήνη Παπάζογλου, ψυχολόγο, για τις σημαντικές υποδείξεις κατά τη συγγραφή του κειμένου.

ABSTRACT

Criteria and processes for evaluating qualitative research methodology in health studies

T. BELLALI

Department of Mental Health and Behavioral Sciences, Faculty of Nursing, University of Athens, Athens, Greece

Archives of Hellenic Medicine 2006, 23(3):298–307

In the field of health sciences, only during the last decades has there been a growing interest in the applicability of qualitative research methodology. Concurrently, a debate began about the scientific value of qualitative studies and the process and evaluation criteria for testing the objectivity of qualitative findings. For the quantitative approach, the “truth” is unique and undisputable, whereas the qualitative researchers regard scientific knowledge emerging from specific data and its accompanying validity as dynamic within a changing environment. Also, the scientific criteria related to qualitative research differ from those applied in the quantitative approach. The concepts of reliability and validity, of the latter, pertain also to the qualitative approach, although they are defined differently, because the nature, the objectives and the research questions are different. In qualitative studies, reference is made to concepts such as stability, reproducibility, credibility, authenticity, applicability, transferability and fittingness, without attempting to generalize the conclusions to a larger population. The purpose of this paper is to motivate researchers to adopt the qualitative approach for investigating, in depth, complex phenomena in the health care domain, and to assist the researcher in implementing this approach and the external reviewer in assessing the research process and the value of the qualitative study. This is accomplished through detailed discussion of the new methods for formulating research questions and the basic principles for evaluating qualitative thinking without bias.

Key words: Evaluation, Health sciences, Qualitative research, Reliability, Validity

Βιβλιογραφία

1. PARAHOO K. *Nursing research: Principles, process and issues*. McMillan Press, London, 1997:50–64
2. ΔΡΑΓΩΝΑ Θ. *Συναρθρώσεις ποσοτικών και ποιοτικών προσεγγίσεων ή όταν τα διχαστικά τείχη καταρρέουν*. Ανάτυπο «Δωδώνη», Επιστημονική Επετηρίδα του Τμήματος Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, 1990 (ΙΘ', μέρος 3ο):31–39
3. CHENITZ WC, SWANSON JM. Qualitative research using grounded theory. In: Chenitz WC, Swanson JM (eds) *From practice to grounded theory: Qualitative research in nursing*. Addison-Wesley Publ Co, California, 1986:3–15
4. CATANZARO M, OLSHANSKY EF. Evaluating research reports. In: Woods NF, Catanzaro M (eds) *Nursing research: Theory and practice*. The CV Mosby Co, Washington, 1988:469–478

5. KIRK J, MILLER M. *Reliability, validity and qualitative research*. Sage, Beverly Hills, 1986
6. ΜΠΕΛΛΑΛΗ Θ, ΠΑΠΑΖΟΓΛΟΥ Ε. Η ποιοτική μεθοδολογία στη νοσηλευτική έρευνα. *Νοσηλευτική* 2004, 43:261–270
7. STRANG P. Qualitative research methods in palliative medicine and palliative oncology. *Acta Oncol* 2000, 39:911–917
8. STRAUSS A, CORBIN J. *Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory*. 2nd ed. Thousand Oaks Sage Publ, California, 1998
9. WOODS NF, CATANZARO M. Designing studies to describe phenomena. In: Woods NF, Catanzaro M (eds) *Nursing research: Theory and practice*. The CV Mosby Co, Washington, 1988:133–149
10. LAKSHMAN M, SINHA L, BISWAS M, CHARLES M, ARORA NK. Quantitative vs qualitative research methods. *Ind J Ped* 2000, 67:369–377
11. ΣΑΧΙΝΗ-ΚΑΡΔΑΣΗ Α. *Μεθοδολογία έρευνας: Εφαρμογές στο χώρο της υγείας*. Γ' έκδοση. Εκδόσεις ΒΗΤΑ, Αθήνα, 1997
12. BENOLIEL JQ. Advancing nursing science: Qualitative approaches. *West J Nurs Res* 1984, 6:1–8
13. NEIMEYER RA, HOGAN NS. Quantitative or qualitative? Measurement issues in the study of grief. In: Stroebe MS, Hansson RO, Stroebe W, Schut H (eds) *Handbook of bereavement research: Consequences, coping and care*. American Psychological Association, Washington, 2001:89–118
14. JASPER M. Issues in phenomenology for researchers of nursing. *J Adv Nurs* 1994, 19:309–314
15. PAYNE S. Selecting an approach and design in qualitative research. *Pall Med* 1997, 11:249–252
16. PATTON MQ. *Qualitative evaluation and research methods*. Thousand Oaks, Sage Publ, California, 1990
17. RUBIN HJ, RUBIN IS. *Qualitative interviewing: The art of hearing data*. Thousand Oaks, Sage Publ, California, 1995
18. BRESSLER L. Ethical issues in qualitative research methodology. *Bulletin of the Council for Research in Music Education* 1995, 126:29–41
19. KOCH T. Establishing rigor in qualitative research. *J Adv Nurs* 1994, 19:976–986
20. LINCOLN Y, CUBA E. *Naturalistic inquiry*. Sage Publ, Beverly Hills, 1985
21. MERRIAM SB. What can you tell from an N of 1? Issues of validity and reliability in qualitative research. *PAACE Journal of Lifelong Learning* 1995, 4:54–60
22. DENZIN N. *The research act: A theoretical introduction to sociological methods*. Prentice Hall, New Jersey, 1989
23. CUTCLIFFE JR. Methodological issues in grounded theory. *J Adv Nurs* 2000, 31:1476–1484
24. ΑΛΕΞΟΠΟΥΛΟΣ ΔΣ. *Ψυχομετρία. Σχεδιασμός τεστ και ανάλυση ερωτήσεων*. Α' τόμος. Εκδόσεις «Ελληνικά Γράμματα», Αθήνα, 1998:13–33
25. ΡΑΦΤΟΠΟΥΛΟΣ Β, ΘΕΟΔΟΣΟΠΟΥΛΟΥ Θ. Μεθοδολογία στάθμισης μιας κλίμακας. *Αρχ Ελλ Ιατρ* 2002, 19:577–589
26. EAVES YD. A synthesis technique for grounded theory data analysis. *J Adv Nurs* 2001, 35:654–663
27. ΔΡΑΓΩΝΑ Θ. Ποσοτικές και ποιοτικές προσεγγίσεις: Αποκλίσεις και κατασκευασμένα στεγανά. Στο: Τσαλικογλου Φ (Συντ.) *Η ψυχολογία στην Ελλάδα σήμερα: Από ένα συνέδριο στο Πάντειο Πανεπιστήμιο*. Πλέθρον, Αθήνα, 1994:247–258
28. BEGLEY CM. Using triangulation in nursing research. *J Adv Nurs* 1996, 24:122–128
29. KVALE S. *Issues of validity in qualitative research*. Student literature, Lund, Sweden, 1989:179
30. LeCOMPTE MD, COETZ JP. Problems of reliability and validity in ethnographic research. *Rev Educ Res* 1982, 52:31–60
31. FIELDING N, FIELDING J. *Linking data*. Sage Publ, Beverly Hills, California, 1986
32. HALL WA, CALLERY P. Enhancing the rigor of grounded theory: Incorporating reflexivity and relationality. *Qual H Res* 2001, 11:257–272
33. KIMCHI J, POLIVKA B, STEVENSON JS. Triangulation: Operational definitions. *Nurs Res* 1991, 40:364–366
34. MORSE JM. Approach to qualitative-quantitative research in additions: An unhelpful divide. *Addiction* 1991, 90:749–751
35. ΤΖΙΑΦΕΡΗ Σ, ΣΟΥΡΤΖΗ Π. Τριγωνοποίηση: Μια μεθοδολογική προσέγγιση στη μελέτη της φροντίδας υγείας. *Νοσηλευτική* 2002, 3:258–265
36. JONES W. Triangulation in clinical practice. *J Clin Nurs* 1996, 5:319–323
37. GLASER B, STRAUSS A. *Discovery of grounded theory: Strategies for qualitative research*. Aldine Publ, Chicago, 1967
38. SANDELOWSKI M. The problem of rigor in qualitative research. *Adv Nurs Sci* 1988, 8:27–37
39. MAYS N, POPE C. *Qualitative research in health care*. Publ Group Br Med J, London, 1996:79
40. MILES M, HUBERMAN A. *Qualitative data analysis: A source book of new methods*. 2nd ed. Sage Publ, Beverly Hills, California, 1994
41. ANNELLS M. Grounded theory method, part II: Options for users of the method. *Nurs Inq* 1997, 4:176–180
42. SILVERMAN D. *Doing qualitative research*. Sage, London, 2000
43. BEEBY J. Triangulation: An issue of method mixing. In: Thomson Sally (ed) *Nurse teachers as researchers: A reflective approach*. Arnold, London, 1997:181–201

Corresponding author:

T. Bellali, 31A Xanthou street, GR-154 51 Athens, Greece
e-mail: bellalithalia@yahoo.com